

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Звагельський В. Б. (Суми, Україна), канд. філол. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Світайло Н. Д. (Суми, Україна), канд. філософ. наук;
Пашин В. П. (Курськ, Росія), д-р іст. наук;
Петрищева Н. С. (Курськ, Росія), канд. іст. наук;
Рамач Я. (Новий Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Хлопова І. Є. (Курськ, Росія), канд. іст. наук.

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 03.04.2014 р.)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. Б. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : Сумський державний університет, Південно-Західний державний університет, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – 200 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, вчених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 861 від 9 грудня 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці: Перший у світі монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку. Встановлений у жовтні 1918 р. у м. Ромнах на Сумщині. Скульптор І. П. Кавалерідзе.

ВИСВІТЛЕННЯ У МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МОНАРХІЗМУ СЕЛЯН НАДДІПРЯНЩИНИ НА ПОЧАТКУ XX ст.

Мемуарна література є невичерпним джерелом дослідження ментальності й ідеології окремих національних, соціальних і професійних груп, а також персоналій. Спогади менш сухо ніж документальні джерела віддзеркалюють світосприйняття минулих поколінь і людські переживання, у тому числі пов'язані із політичними уподобаннями. Це особливо важливо для пізнання відношення людина-держава. В нашому випадку – українського селянина та російської монархії.

Революційні зміни у суспільстві початку XX ст. похитнули монолітне духовне єднання царя та його «дїтей», передусім, селянства. Проте, попри те, що авторитет государя відтепер не здавався таким ґрунтовним як раніше, говорити про викорінення цезаризму в трудящих прошарках населення, навіть в період розгортання справжньої соціальної війни, не доводиться. Це підтверджують автори спогадів, в об'єктиві уваги яких опинилися питання ставлення селянства до інституту монархії, ступені руйнації народної віри в священство та нерушимість самодержав'я. У роки Першої російської революції (ПРР) монархія вже не сприймалася селянами як недосяжний державний інститут, адже сам цар дозволив своїм рескриптом 18 лютого 1905 р. звертатися на високе ім'я із пропозиціями покращення державного устрою імперії, а 6 серпня того ж року підписав указ про вибори Державної думи; відтепер в селян з'являвся шанс послати виборних до Петербургу, які б прийняли закони на потребу посільству. Але це не відміняло для них провідної ролі самого державця. Селяни продовжували свої біди ототожнювали з чиновниками та поліцією, але зовсім не визнавали в них інструменти монархічної держави. Про цю дивну ворожість селян до влади й їхню приязність до «*напівмістичного царя*» писав лідер есерів В. Чернов, вбачаючи в селян «*дитячу наївність довіряти всім та кожному та доручати власну долю в чужі руки*» [11, с.143]. Мабуть найбільш чітко загальні настрої тодішнього українського селянства виразив у 1913 р. сумський публіцист Белоруссов, який згадував, що під час ПРР сумські революціонери вимушені були оминати питання про майбутній політичний устрій держави і це при тому, що в регіоні більшість сільських районів визнавало владу лише повітового комітету Всеросійського селянського союзу (ВСС). «*У половині сіл неможна навіть було піднімати питання про царя, тим більше неможна було його відкидати. Там де про царя говорити було можна, приходилося часто давати непевні, ухильні відповіді: Установчі збори, мов, розсудять*» [1].

Збереження монархізму в поглядах селян зафіксували колишні діячі селянського руху М.Сердюк, А.Щербак, соціалісти К.Єршов, С.Немзер і О.Черкунов, а також представники демократичної інтелігенції. Зокрема, Єршов для ілюстрації ідеологічних поглядів селянства Донбасу наводив спогади учасника робітничого повстання Коняхіна, який описав реакцію селянства на заклики революційних робітників: *«коли їм кажуть, що треба одібрати землю у поміщиків, це їм дуже подобалось, але коли справа стосувалась до «геть царя», то вони якось ставились з незадоволенням – «а як ми будемо без царя?»»* [2, с.191]. Навіть в розпал революції, коли селяни підтримували гасла лівих партій, питання суверенітету глави держави нерідко схилялося в бік традиційних цезаристських почуттів, що немало дивувало революціонерів. Так, Немзер згадував як на Полтавщині селяни часом зустрічали агітаторів з питанням, чи не цар вас до нас нишком послав *«відвідати мужицьке горе?»* [6, с.86]. На Полтавщині сільські громади у вирокх про приєднання до Селянського союзу, вітаючи його програму, що передбачала скликання Установчих зборів, впровадження демократичних свобод і ряд цілком соціалістичних заходів в галузі економіки, одночасно прямо вказували, щоб *«цар залишився»* [7, с.152].

Подібна реакція викликала природне бажання багатьох революціонерів зіграти на монархічних почуттях селян. Це, зокрема, підтверджував колишній керівник Херсонського губернського комітету селянських організацій РСДРП Черкунов: конфірмація Миколою II *«Маніфесту 17 жовтня»* використовувалася одеськими есдеками як агітаційний аргумент в бесідах із селянами, які з повагою ставилися до *«царських паперів»* [10, с.38]. Зокрема, один із лідерів ВСС В.Мазуренко описував як загрозливу для свого життя ситуацію, коли членів РУП в лоб спитали на окружному донецькому з'їзді землевласників та селян *«куди ви царя у вироку поділи?»* Українським соціалістам прийшлося ухилитися від відповіді аби не бути покинутими своїми прихильниками з числа селян та не бути розтерзаними своїми розлюченими противниками [3, с.37]. Коли ж вороги царя не приховували своїх намірів скинути монархію, їх могла чекати суворя народна кара, як це спостерігалось під час подій у Ніжині, де вслід за велелюдними мітингами *«днів свобод»* у жовтні 1905 р. почалися погроми революціонерів. Апофеозом селянської розправи над революційною молоддю став примус побитих студентів принести клятву на вірність цареві на колінах в грязі перед портретом Миколи II [5, с.177].

Загалом прибічники монархії широко використовували селянський цезаризм для боротьби з революцією. Публіцист *«Руського багатства»* Р.Оленін як показову описав ситуацію, коли

голова полтавської повітової земської управи Є.Ганько перед голосуванням питання про установчі збори на нараді селян при управі раптом заявив: знайте, що установчі збори можуть встановити республіку. Схвильовані цим повідомленням селяни вмиг відмовилися від попередньої резолюції [7, с.158].

У свідомості селянства з монархом пов'язувалася економічна стабільність. *«Як можна без царя, а хто тоді гроші друкувати буде?»* – щиро дивувалися селяни перспективі розмежування реальної влади монарха та народного представництва на користь останнього. *«Приходилося пояснювати, що на землі є республіки, де нема ані царя, ані короля, а «гроші» все одне карбують»*, – пригадував А.Щербак. Але навіть після пояснень останньому приходилося звертатися до авторитету монарха аби згуртувати селян довкола соціальних завдань та просунути в селянське середовище ідею Установчих зборів, здатних вирішити болоче аграрне питання та ліквідувати кричущі правові наслідки кріпацтва [12, с.131-133]. З тим самим зіштовхувався соратник Щербака Сердюк: *«Державний устрій без царя – все це для разючої більшості здавалося неможливим»* [9, с.56].

Проте, в тому ж самому Сумському повіті траплялися випадки зовсім протилежних висловлювань селян. Так, І.Пороскун у своїх спогадах цитував висловлювання одного з селянських ватажків, підтримане рештою під час страйку у Хотінському маєтку. Той, будучи обуреним намаганням частини наймитів вигнати прийшлих робітників, назвав їх *«тосібниками кривавого Миколи II, який розстріляв тисячі таких же пролетарів 9-го січня»* (підкреслення наше) [8, с.97]. Звичайно, зробити таку відверту промову можна було лише розраховуючи на підтримку публіки. Провісники антимонархічних почуттів з'являлися і в інших регіонах, де існували сильні революційні організації селянства. Зокрема, один з керівників Сорочинської республіки Г.Муха відзначав, що тут монархічні ілюзії ще до трагічних подій грудня 1905 р. розвіялися в місцевих мешканцях зовсім [4, с.91].

Мемуари разом із приговорами до Кабінету міністрів та наказами депутатам Державної думи є важливим інформативним джерелом політичної та соціальної свідомості селян, які доводять, що монархізм залишався основою державницького мислення селянства. Водночас динаміка і насиченість бурхливого громадського життя 1900-х рр. сприяла руйнації цезаризму і переходу селян на конституційні начала, відкривала шлях для формування громадянського суспільства, для будівництва якого через свої організації, передусім, Селянський союз, долучалось аграрне населення країни.

1. Белоруссов. Тень, выступающая их тумана / Белоруссов // Сумской вестник. – 10.08.1917. – С.1.

2. Єршов К.Г. Грудневе збройне повстання в Донбасі / К.Г.Єршов // Літопис революції. – 1930. – №6. – С.176-220.

3. *Мазуренко В.* Наше село в 1905 году / В.Мазуренко // Пролетарская революция. – 1925. – №2. – С.27-46.
4. *Муха Г.* Как произошли сорочинские события / Герасим Муха // 1905 г. на Полтавщине. – Полтава: Б.м., 1925. – С.90-100.
5. Нежинская революция и контрреволюция (18-24 октября 1905 г.) // Исторический вестник. – 1906. – №СIV. – С.160-185.
6. *Немзер С.* Наша работа в деревне / С.Немзер // 1905 год на Полтавщине. Сборник. – Полтава: Полиграфтрест, 1925. – С.85-88.
7. *Оленин Р.* Крестьяне и интеллигенция. К характеристике освободительного движения в Малороссии / Р.Оленин // Русское богатство. – 1907. – №2. – С.135-169.
8. *Пороскун І.* Спогади про 1905 рік / І.Пороскун // 1905 рік на Сумщині: Збірник наукових статей. – Суми: Плуг і молот, 1930. – С.96-99.
9. *Сердюк М.* До 25-річчя 1905 року (Спогади про революційні події на Сумщині) / М.Сердюк // 1905 рік на Сумщині: Зб. наук. ст. – Суми: Плуг і молот, 1930. – С.53-69.
10. *Черкунов А.Н.* Революционное движение среди крестьян на юге России и социал-демократия (Из личных воспоминаний) / А.Н.Черкунов // Каторга и ссылка. – 1925. – №3. – С. 37-50.
11. *Чернов В.* Великая русская революция. Воспоминания председателя Учредительного собрания. 1905-1920 / В.Чернов. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 430 с.
12. *Шербак А.* 1905 год в Сумском уезде / А.П.Шербак // 1905 рік на Сумщині: Збірник наукових статей. – Суми: Плуг і молот, 1930. – С.129-143.

ЛИСЕНКО М.С.

ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКИХ ФІРМ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (кін. XIX - поч. XX ст.)

Залучення іноземного капіталу в економіку українських губерній Російської імперії мало попередній досвід. Модернізація сільського господарства Харківської губернії була певною мірою пов'язана із співпрацею з американськими фірмами сільськогосподарської техніки.

Метою даного дослідження є діяльність американських компаній в аграрній сфері Харківської губернії, спрямована на ринкову трансформацію сільського господарства і зміну соціально-економічних відносин на селі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця XIX до початку XX ст. Це був етап активної роботи заокеанських фірм на українській території (фактично до початку I Світової війни).

Різні аспекти аграрної галузі були висвітлені у працях українських та російських вчених, теоретиків і практиків В.Брунста, Е.Гордієнка, С.Маслова, В.Марочко та інших. Аналізуючи сучасну українську історіографію, варто відмітити, що за останні роки посилюється інтерес до ринкових перетворень в українських губерніях на рубежі XIX-XX ст. Захищені дисертації, у тому числі